

II. STUDII, ARTICOLE, OPINII

EXERCITAREA ACȚIUNII CIVILE DIN OFICIU ÎN PROCESUL PENAL

De *Ioana Păcurariu*

ABSTRACT

“The exercise of civil action ex officio in the criminal proceedings” („Exercitarea acțiunii civile din oficiu în procesul penal”)

The present article shows that the bringing of the civil action is done when the fully legally competent individual or company or their successors bring a civil action.

Usually, an injured party may choose whether or not to bring civil action, however there are limitation cases foreseen by article 19 section 3 of the New Criminal Procedure Code when the civil action is brought ex officio, when the injured party lacks the legal competency, or has a limited legal competency, and the civil action is brought in his or her name by the legal representative, or, depending on case, by the prosecutor, as stated by article 20 section 1 and 2 of the New Criminal Procedure Code. The action brought in the name of these vulnerable persons has as object, depending on the interests of the persons for whom it is brought, tort liability.

Keywords: civil party, the injured party, the bringing ex officio of the civil action in the criminal trial, legal representative, prosecutor.

1. Exercitarea acțiunii civile de către partea civilă

Partea civilă este persoana fizică sau juridică care are pretenții materiale sau morale și exercită în acest scop acțiunea civilă în procesul penal. Persoana vătămată sau succesorii acesteia au dreptul de a se constitui parte civilă în contra inculpatului și, după caz, a părții responsabile civilmente [art. 19 alin. (2) NCPP], în tot cursul urmăririi penale, iar în fața primei instanțe, până la începerea cercetării judecătorești [art. 20 alin. (1) NCPP].

Calitatea de parte civilă se dobândește în mod voluntar prin cererea de constituire formulată oral sau în scris în condițiile legii și se materializează prin:

indicarea naturii și a întinderii pretențiilor, a motivelor și a probelor pe care aceasta se întemeiază [art. 20 alin. (2) NCPP].

În privința constituirii ca parte civilă se poate observa că actuala reglementare este mult mai conturată decât cea anterioară. Art. 20 alin. (2) NCPP impune elementele pe care trebuie să le cuprindă cererea de constituire de parte civilă.

În cazul nerespectării vreuneia dintre condițiile prevăzute la art. 20 alin. (1) și (2) NCPP, persoana vătămată sau succesorii acesteia nu se mai pot constitui parte civilă în cadrul procesului penal, având la dispoziție alternativa introducerii acțiunii la instanța civilă [art. 20 alin. (4) NCPP].

Părții civile îi este îngăduit, până la finalizarea cercetării judecătorești, să exercite o serie de drepturi procesuale care privesc cererea de constituire, astfel ea poate: îndrepta erorile materiale din cuprinsul cererii de constituire ca parte civilă, mări sau micșora pretențiile și solicita repararea prejudiciului material prin plata unei despăgubiri bănești, dacă repararea în natură nu mai este posibilă.

În cazul în care dreptul la repararea prejudiciului a fost transmis pe cale convențională unei alte persoane, aceasta nu poate exercita acțiunea civilă în procesul penal.

Potrivit art. 20 alin. (8) NCPP, acțiunea civilă, care are ca obiect tragerea la răspundere civilă a inculpatului și părții responsabile civilmente, exercitată la instanța penală sau la instanța civilă, este scutită de taxa de timbru. Actuala reglementare favorizează justițiabilii care aleg să se adreseze instanței civile cu o acțiune în răspundere civilă delictuală deoarece îi scutește de la plata taxei judiciare de timbru. Anterior, victimele infracțiunii care optau să se adreseze instanței civile pentru repararea prejudiciului suferit erau nevoite să achite taxă judiciară de timbru, potrivit art. 2 alin. (1) din Legea nr. 146/1997, în prezent abrogată.

Pentru ca acțiunea civilă să fie exercitată în procesul penal trebuie să fie îndeplinite următoarele condiții:

1. Să se fi comis o infracțiune.
2. Infracțiunea comisă să fie o faptă ilicită și să aibă ca rezultat producerea unui prejudiciu material sau moral.
3. Prejudiciul să fie cert și actual sau viitor.
4. Să existe legătură de cauzalitate între prejudiciu și fapta comisă.
5. Să existe vinovăția făptuitorului în producerea prejudiciului.
6. Prejudiciul să nu fi fost reparat.
7. Persoana vătămată să își manifeste voința de a fi despăgubită.
8. Prin soluționarea acțiunii civile să nu se depășească durata rezonabilă a procesului penal.
9. Acțiunea penală să fie pusă în mișcare și exercitarea acesteia să nu fie împiedicată de vreunul din cazurile prevăzute în art. 16 alin. (1) lit. b) teza I, lit. e), f), g), i) și j) NCPP.

Potrivit art. 85 alin. (2) NCPP, calitatea de parte civilă a persoanei care a suferit o vătămare prin infracțiune nu înlătură dreptul acestei persoane de a participa în calitate de persoană vătămată în aceeași cauză.

Prevederile acestui articol dau posibilitatea părții civile să susțină în paralel atât acțiunea civilă, cât și acțiunea penală, menținând și calitatea de persoană vătămată în cauză.

Partea civilă poate să renunțe oricând la acțiunea civilă, fără, însă, a pierde și calitatea de persoană vătămată în procesul penal.

Pentru ca victima infracțiunii să cumuleze ambele calități, atât de persoană vătămată, cât și de parte civilă, ea trebuie să declare că dorește să se constituie parte civilă în procesul penal, până la începerea cercetării judecătorești în fața instanței de judecată.

Prin reunirea celor două calități, aceeași persoană mânuiește atât pârghiile acțiunii penale, cât și pe cele ale acțiunii civile, activând în ambele laturi ale procesului penal (atât în cea penală, cât și în cea civilă) susținând atât acuzarea inculpatului în vederea condamnării, cât și obligarea acestuia și a părții responsabile civilmente (dacă aceasta a fost introdusă sau a intervenit în procesul penal), la reparații civile.

În dreptul francez victimei i se conferă o singură calitate, cea de parte civilă, căreia i se recunoaște în mod indirect dreptul de a pune în mișcare acțiunea publică[1].

Anterior, în procesul penal român, victima unei infracțiuni în urma căreia s-a produs un prejudiciu, putea să participe atât în calitate de parte vătămată cât și de parte civilă. În prezent, Noul Cod de procedură penală a renunțat la calitatea de parte vătămată. Codul îi recunoaște victimei infracțiunii doar posibilitatea de a participa în calitate de persoană vătămată și de parte civilă.

Considerăm nefirească renunțarea la calitatea procesuală de parte vătămată în procesul penal român. Actul legiuitorului de a renunța la partea vătămată în procesul penal constituie o încălcare a principiului egalității armelor între acuzare și apărare. Anterior, victima infracțiunii era trecută pe poziții de egalitate cu inculpatul, având posibilitatea de a se constitui parte vătămată în procesul penal, ceea ce reprezenta un rol principal pe scena judiciară. În prezent, persoana vătămată este un simplu subiect procesual principal, alături de suspect, care este în fapt un precursor de inculpat.

În opinia unor autori, formulată anterior intrării în vigoare a Noului Cod de procedură penală, legislația penală și procesual penală românească pot și trebuie să reconsidere rolul persoanei vătămate în realizarea actului judiciar penal[2]. În opinia noastră, se pare că Noul Cod de procedură penală i-a conferit acestui „actor mare” un rol insignifiant.

Este de apreciat modul în care a fost redactat Codul de procedură penală al Republicii Moldova[3], intrat în vigoare la data de 14.06.2003, prin faptul că a

menținut și calitatea de parte vătămată în procesul penal și nu a făcut modificări atât de severe în structura laturii penale a procesului penal.

Probabil, că prin această „degradare” a victimei infracțiunii care a suferit un prejudiciu, s-a urmărit determinarea ei să se constituie parte civilă în procesul penal. Iar în cazul în care aceasta nu are pretenții civile față de inculpat, fie motivat de o situație materială bună ori pur și simplu pentru că nu dorește efectiv ca inculpatul să fie obligat pecuniar față de ea, va rămâne doar persoană vătămată, un subiect procesual principal, ceea ce evident nu echivalează nicidecum cu calitatea procesuală de parte în proces.

Prin trimiterea la articolul 81 NCPP, legiuitorul indică faptul că partea civilă și partea responsabilă civilmente au aceleași drepturi procesuale cu persoana vătămată, care este subiect procesual principal.

În opinia unor autori, la care ne raliem, în aceste condiții, dat fiind faptul că regula o constituie egalitatea de tratament, se nasc semne de întrebare în situațiile în care persoana vătămată nu este trecută alături de părți pentru exercitarea unora dintre drepturile procesuale, fără vreo mențiune expresă[4].

În prezent, procesul penal are doar trei părți: inculpatul, partea civilă și partea responsabilă civilmente.

Față de cele expuse, *de lege ferenda* propunem revenirea la calitatea de parte vătămată.

2. Exercițarea acțiunii civile din oficiu

Deși, în procesul penal, regula generală o constituie caracterul facultativ al exercitării acțiunii civile, excepția o reprezintă situația în care persoana vătămată este lipsită de capacitate de exercițiu sau are capacitate de exercițiu restrânsă. În această situație, exercitarea acțiunii civile devine obligatorie și se realizează din oficiu.

Conform articolului 19 alin. (3) NCPP, când persoana vătămată este lipsită de capacitate de exercițiu sau are capacitate de exercițiu restrânsă, acțiunea civilă se exercită în numele acesteia de către reprezentantul legal sau, după caz, de procuror, în condițiile art. 20 alin. (1) și (2), și are ca obiect, în funcție de interesele persoanei pentru care se exercită, tragerea la răspundere civilă delictuală.

Persoanele lipsite de capacitate de exercițiu sunt: minorul care nu a împlinit vârsta de 14 ani și interzisul judecătoresc, potrivit art. 43 alin. (1) NCC. Iar cele cu capacitate de exercițiu restrânsă sunt minorii care au împlinit vârsta de 14 ani, după cum dispune art. 41 alin. (1) NCC.

Până în anul 1999, acțiunea civilă se exercita din oficiu și atunci când persoana vătămată era o unitate din cele la care se referea art. 145 C. pen. anterior, însă dispozițiile art. 17 alin. (1) și (2) din Codul anterior de procedură penală care indicau acest caz au fost declarate neconstituționale[5]. Curtea Constituțională a statuat că stabilirea de condiții diferențiate, din oficiu sau doar la plângerea prealabilă a persoanei vătămate, în funcție de titularul proprietății private înseamnă

o ocrotire discriminatorie a acestei proprietăți și, prin urmare, dispozițiile legale respective sunt neconstituționale.

Reprezentantul legal este acea persoană desemnată de lege să participe în proces în locul părții interesate, care nu are dreptul să stea în cauză în mod nemijlocit, ci numai interpus prin intermediul acestuia, care exercită acțiunea civilă în conformitate cu dispozițiile legii civile. Această persoană împuternicește exercită acțiunea civilă în interesul persoanelor pe care le reprezintă și, în consecință, nu dobândește calitatea de parte civilă, exercitând drepturile părții civile în interesul acesteia și este subiect al acțiunii civile numai sub aspect procesual, *jure et nomine alieno*[6]. Reprezentantul legal poate fi subiect activ al acțiunii civile doar în cazul în care acțiunea civilă se exercită din oficiu.

Pot avea calitatea de reprezentant legal următoarele persoane sau instituții: părinții, tutorele, curatorul, instanța de tutelă sau de familie.

Organul de urmărire penală trebuie să îi explice reprezentantului legal ce posibilități procesuale are la dispoziție pentru a recupera paguba produsă prin infracțiune și numai în situația în care va constata dezinteresul acestuia pentru protejarea drepturilor persoanei vătămate va uza de posibilitățile normative conferite[7] de art. 19 alin. (3) NCPP.

În cazul în care acțiunea civilă nu este exercitată de reprezentantul legal, acesta adoptând o atitudine pasivă sau atunci când acesta solicită repararea prejudiciului printr-o modalitate sau într-un quantum care nu garantează repararea sa integrală, procurorul este obligat să exercite acțiunea civilă din oficiu, ținând cont de interesele persoanei vătămate.

Procurorii sunt organe judiciare, constituite în parchete în condițiile legii, care nu participă în calitate de părți în proces, deoarece nu acționează în interes și în nume propriu în procesul penal, neputând fi confundați cu acestea. Procurorul participă în procesul penal ca reprezentant al interesului general al societății care apără ordinea de drept, precum și drepturile și libertățile cetățenești.

Totodată, procurorul este un organ judiciar specializat al statului care realizează activitatea judiciară, alături de organele de cercetare penală, judecătorul de drepturi și libertăți, judecătorul de cameră preliminară și instanțele judecătorești, după cum dispune art. 30 NCPP.

În schimb, părțile sunt subiecți procesuali care exercită sau împotriva cărora se exercită o acțiune judiciară, conform art. 32 alin. (1) NCPP.

Dispozițiile art. 19 alin. (3) NCPP conferă procurorului calitatea de subiect activ al acțiunii civile, acesta exercitând acțiunea civilă în interesul persoanelor lipsite de capacitate de exercițiu sau cu capacitate de exercițiu restrânsă. Procurorul poate fi subiect activ al acțiunii civile doar atunci când aceasta se exercită din oficiu, deoarece este o acțiune privată, în repararea unui prejudiciu care rezultă dintr-o infracțiune.

Când acțiunea civilă este exercitată din oficiu de către procuror, acesta trebuie să se conformeze dispozițiilor art. 20 alin. (1) și (2) NCPP și să precizeze oral sau în

scris, cel târziu până la începerea cercetării judecătorești, natura și întinderea pretențiilor, motivele și probele pe care pretențiile se întemeiază.

Dispozițiile articolului 19 alin. (3) NCPP corespund cu cele ale art. 92 din actualul Cod de procedură civilă, potrivit cărora procurorul poate porni acțiunea civilă ori de câte ori este necesar pentru apărarea drepturilor și intereselor legitime ale minorilor, ale persoanelor puse sub interdicție și ale dispăruților, precum și în alte cazuri expres prevăzute de lege.

Totodată, procurorul este obligat să participe la procesele civile în care sunt implicate aceste categorii de persoane, să pună concluzii, să exercite căile de atac împotriva oricăror hotărâri și să ceară punerea în executare a hotărârilor pronunțate în favoarea persoanelor minore sau puse sub interdicție. Astfel, deși în materie civilă, jurisdicția Ministerului Public este una de excepție^[8], acesta în latura civilă a procesului penal, este investit de legiuitor cu atribuțiile necesare pentru a ocroti persoanele lipsite de capacitate de exercițiu sau cu capacitate de exercițiu restrânsă.

În cazul în care nu devine subiect activ al acțiunii civile, Ministerul Public poate contribui la susținerea acțiunii civile exercitate de partea civilă ca urmare a faptului că drepturile sale procesuale în cursul judecății (de exemplu, de a formula cereri, de a ridica excepții, de a pune concluzii) nu sunt limitate doar la latura penală a procesului^[9].

Raportat la dispozițiile art. 19 alin. (3) din Noul Cod, considerăm că dispozițiile articolului 17 intitulat „Exercitarea din oficiu a acțiunii civile” din Codul anterior erau mult mai bine redactate deoarece ofereau o protecție deosebită acestor categorii de persoane, obligând organul de urmărire penală sau instanța de judecată să se intereseze de întinderea pagubei materiale și a daunelor morale suferite de persoana vătămată, precum și să solicite date cu privire la faptele prin care acestea au fost pricinuite.

Totodată, în ceea ce vizează participarea procurorului la faza judecății, considerăm că este criticabil faptul că s-a renunțat la dispozițiile art. 18 C. pr. pen. anterior, care în alin. (1) garanta posibilitatea procurorului de a susține în fața instanței acțiunea civilă pornită de persoana vătămată alături de acțiunea penală, iar alin. (2) al art. 18 C. pr. pen. anterior asigura o protecție deosebită din partea procurorului, care atunci când participa la judecată era obligat să susțină interesele civile ale persoanei vătămate lipsite de capacitate de exercițiu sau cu capacitate de exercițiu restrânsă, chiar dacă nu era constituită parte civilă.

În legătură cu exercitarea acțiunii civile din oficiu de către instanță, dispozițiile art. 17 alin. (3) C. pr. pen. anterior dispuneau că instanța este obligată să se pronunțe din oficiu asupra reparării pagubei materiale și a daunelor morale, chiar dacă persoana vătămată nu este constituită parte civilă.

Raportat la dispozițiile art. 17 alin. (3) din Codul anterior se poate observa că în NCPP s-a renunțat la obligația instanței de a se pronunța din oficiu asupra reparării pagubei și a daunelor morale.

Considerăm că renunțarea la prevederile art. 17 alin. (3) din Codul anterior este benefică deoarece, după cum s-a afirmat în doctrina de specialitate, anterior intrării în vigoare a Noului Cod de procedură penală, instanța de judecată care se arăta preocupată de repararea din oficiu, a prejudiciului încercat de persoana vătămată era condamnată la o „soartă atât de cruntă” sacrificându-i-se practic imparțialitatea pentru a-i stabili unele atribuții „partajate” cu organul de urmărire penală[10].

În prezent, un alt caz în care acțiunea civilă se exercită din oficiu își are sediul în dispozițiile art. 25 alin. (3) NCPP, potrivit cărora, instanța, chiar dacă nu există constituire de parte civilă, se pronunță cu privire la desființarea totală sau parțială a unui înscris sau la restabilirea situației anterioare săvârșirii infracțiunii. În doctrină această modalitate implicită a fost catalogată drept un caz de rezolvare din oficiu a unei acțiuni aparent neexercitate. Autorii respectivi califică drept confuz art. 25 alin. (2) NCPP raportat la art. 397 alin. (3) NCPP considerând că repararea în natură a prejudiciului prin restituirea lucrului nu se mai poate realiza din oficiu, fără constituire de parte civilă, ci doar în urma unei acțiuni pornite și exercitate potrivit legii[11].

Dacă persoana vătămată nu s-a constituit parte civilă și nu solicită restituirea lucrului, instanța nu va putea să dispună din oficiu această măsură, ci va proceda la confiscarea lucrului, în temeiul art. 112 alin. (1) lit. e) NCP.

Din examinarea dispozițiilor art. 19 alin. (3) NCPP se poate observa că Noul Cod renunță la caracterul oficial al acțiunii civile deoarece recunoaște doar posibilitatea, reprezentantului legal sau, după caz, a procurorului de a exercita acțiunea civilă dacă persoana vătămată este lipsită de capacitate de exercițiu sau are capacitate de exercițiu restrânsă.

În acest sens, înțelegem să invocăm opinia unor autori, la care achiesăm, potrivit căreia această reglementare este confuză, normele incidente în materie sunt contradictorii, cadrul legal nefiind clar, ceea ce îi determină să aprecieze, că se impune modificarea regimului oficialității acțiunii civile[12].

Articolul 19 alin. (3) NCPP este conform cu: principiile contradictorialității și egalității armelor între acuzare și apărare, garantarea dreptului la apărare al inculpatului, precum și cu principiul disponibilității acțiunii civile, care garantează dreptul persoanei căreia i s-a cauzat un prejudiciu prin săvârșirea infracțiunii să aibă posibilitatea de a-și exprima voința cu privire la promovarea unei acțiuni civile în cadrul procesului penal sau separat.

Considerăm că articolul protejează o categorie de persoane defavorizate. Aceste persoane, respectiv: minorii sub sau în vârstă de 14 ani și persoanele puse sub interdicție sunt vulnerabile și necesită o protecție specială din partea organelor judiciare. Din acest motiv s-a păstrat instituția exercitării acțiunii civile din oficiu în articolul 19 alin. (3) din Noul Cod de procedură penală.

Articolul nu încalcă principiul egalității armelor și dreptul la apărare al inculpatului, întrucât reușește să plaseze persoanele vulnerabile pe o oarecare poziție de egalitate cu inculpatul și partea responsabilă civilmente care sunt nevoiți să se confrunte cu cineva aflat la „nivelul lor”, respectiv cu reprezentantul legal sau, după caz, procurorul.

În legătură cu principiul disponibilității acțiunii civile, înțelegem să facem trimitere la dispozițiile art. 92 NCPC care corespund cu dispozițiile art. 19 alin. (3) NCPP și care îl abilitază pe procuror să pornească acțiunea civilă ori de câte ori este necesar pentru apărarea drepturilor și intereselor legitime ale minorilor, ale persoanelor puse sub interdicție și ale dispăruților, precum și în alte cazuri expres prevăzute de lege.

În alte cuvinte, dispozițiile art. 92 NCPC sunt un fel de „exercitare din oficiu a acțiunii civile în procesul civil” pentru aceste categorii de persoane vulnerabile și fac excepție de la principiul disponibilității acțiunii civile.

Totodată, apreciem că principiul disponibilității nu este încălcat deoarece aceste categorii de persoane lipsite de capacitate de exercițiu sau cu capacitate de exercițiu restrânsă nu sunt apte să își exprime voința cu privire la promovarea unei acțiuni civile și din acest motiv considerăm că intră în sarcina reprezentantului legal, sau, după caz, a procurorului să o exercite în numele lor.

Față de criticile pe care le-am adus modului în care este redactat art. 19 alin. (3) NCPP, propunem ca *de lege ferenda*, acesta să fie reformulat, în sensul: „Când persoana vătămată este lipsită de capacitate de exercițiu sau are capacitate de exercițiu restrânsă, reprezentantul legal sau, după caz, procurorul este obligat să exercite acțiunea civilă în numele acesteia, în condițiile art. 20 alin. (1) și (2) NCPP, și are ca obiect, în funcție de interesele persoanei care se exercită, tragerea la răspundere civilă delictuală”, ceea ce accentuează doza de rigoare și caracterul imperativ necesar unei norme de drept procesual penal.

[1] S. Guinchard, J. Buisson, *Procedure penale*, Editions Litec, Paris, 2000, p. 386.

[2] V. Pașca, *Victima-un actor mare într-un rol minor*, în *Revista de Drept penal nr. 2/2001*, p. 37.

[3] M. Of. nr. 104-110/07.06.2003.

[4] N. Volonciu, A. Vasiliu, R. Gheorghe, *Noul Cod de procedură penală. Partea generală. Analiză comparativă, Noutăți, Explicații, Comentarii*, Ed. Universul Juridic, București, 2014, p. 159.

[5] C.C., dec. nr. 80/1999, publ. în M. Of. nr. 333/1999.

[6] I. Neagu, M. Damaschin, *Tratat de procedură penală. Partea generală. În lumina noului Cod de procedură penală*, Ed. Universul Juridic, București, 2014, p. 316; V. Dongoroz, S. Kahane, G. Antoniu, C. Bulai, N. Iliescu, R. Stănoiu, *Explicații teoretice ale codului de procedură penală român. Partea generală*, vol. V, ed. a II-a, Ed. Academiei Române, Ed. All Beck, București, 2003, p. 76.

[7] C. Diță, *Partea responsabilă civilmente în procesul penal*, Ed. Universul Juridic, Tomul 7, București, 2010, p. 226.

[8] I. Leș, *Tratat de drept procesual civil. Vol. I. Principii și instituții generale. Judecata în fața primei instanțe*, Ed. Universul Juridic, București, 2014, p. 178.

[9] A. Zarafiu, *Procedură penală. Partea generală. Partea specială. Conform Noului Cod de procedură penală*, Ed. C.H. Beck, București, 2014, p. 95.

[10] C. Diță, *op. cit.*, p. 227.

[11] A. Zarafiu, *op. cit.*, p. 104.

[12] I. Neagu, M. Damaschin, *op. cit.*, p. 323.